UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Vapautuksen teologian globaali merkitys: the Global relevance of Liberation Theology

Vuola, Elina

Kuivala, Petra; Ketola, Mikko; Komulainen, Jyri

2025-08-15

http://hdl.handle.net/10138/628126

Vuola, E 2025, Vapautuksen teologian globaali merkitys. julkaisussa P Kuivala, M Ketola & J Komulainen (toim), Roomasta maailman ääriin : Globaali katolisuus. Gaudeamus, Helsinki, Sivut 75-90.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

4

VAPAUTUKSEN TEOLOGIAN GLOBAALI MERKITYS

Elina Vuola

Vapautuksen teologia on ollut yksi pääosin katolisen perinteen merkittävä uudelleentulkinta nykymaailmassa. Se on vaikuttanut muihinkin kristillisiin kirkkoihin, erilaisiin yhteiskuntiin ja ekumeeniseen yhteistyöhön. Katolisen kirkon johdon aiemmin varsin kriittisen suhtautumisen esitetään muuttuneen paavi Franciscuksen kaudella. Toisaalta varsinkin latinalaisamerikkalaisen vapautuksen teologian yhteydessä on esitetty väitteitä sen kuolemasta.

Tässä luvussa tarkastellaan vapautuksen teologian merkitystä niin globaalisti kuin erityisesti Latinalaisessa Amerikassa. On tärkeää tuntea vapautuksen teologia osana globaalia katolisuutta, koska viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana se on muokannut katolista kirkkoa paljon sekä akateemisesti, teologisesti että käytännössä. Sen merkitys on ollut erityisen suuri Latinalaisessa Amerikassa, maailman katolisimmalla alueella, mutta sen

lisäksi myös muualla globaalissa etelässä. Suomessa vapautuksen teologiaa tunnetaan edelleen melko huonosti. Se on muuttunut syntyajoistaan, joten on hyvä tuntea myös ilmiön uudempia ilmenemismuotoja.

Latinalaisamerikkalainen vapautuksen teologia ei ollut koskaan yksinomaan katolinen ilmiö, sillä alusta asti sitä oli kehittämässä monia protestanttisia teologeja. Katolisen kirkon painoarvo, koko ja merkitys Latinalaisessa Amerikassa ovat kuitenkin niin suuria, että vapautuksen teologian ekumeenisen luonteen huomioon ottamisesta huolimatta sitä voidaan ainakin Latinalaisessa Amerikassa pitää pääosin katolisena ilmiönä. On kuitenkin myös afrikkalaisia, eurooppalaisia, pohjoisamerikkalaisia ja aasialaisia katolisia vapautuksen teologeja.

VAPAUTUKSEN TEOLOGIAN MÄÄRITTELYSTÄ

Vapautuksen teologia (*liberation theology*, *teología de la liberación*) liitetään useimmiten Latinalaiseen Amerikkaan ja sen katoliseen kirkkoon. Tämä tapa ymmärtää vapautuksen teologia on toki oikea, mutta se on suppea. Onkin syytä erottaa toisistaan kapea ja laaja vapautuksen teologian määritelmä. Edellisessä viitataan vain latinalaisamerikkalaiseen vapautuksen teologiaan, joka syntyi alueella 1970–1980-luvuilla, kun jälkimmäisessä tapauksessa taas viitataan laajaan globaaliin ekumeeniseen ilmiöön ja erilaisiin vapautuksen teologioihin. Tällöin vapautuksen teologioista voidaan siis puhua monikossa. Samoihin aikoihin latinalaisamerikkalaisen vapautuksen teologian kanssa syntyivät musta teologia, joka on pääosin protestanttista, ja feministiteologia, jonka mer-

kittävimmät edelläkävijät olivat katolisia, mutta ilmiö oli alusta asti ekumeeninen ja jopa uskontojenvälinen. Usein mukaan lasketaan myös erilaiset aasialaiset ja afrikkalaiset teologiat, jolloin puhutaan kontekstuaalisista teologioista.[1]

On vaikea vetää rajaa vapautuksen teologian ja kontekstuaalisen teologian välille, mutta edellisessä korostuu jokin yhteiskunnallinen ja kirkollinen muutospyrkimys pois alistavaksi koetusta tilanteesta (köyhyys, rasismi, seksismi), kun taas jälkimmäisessä näin ei välttämättä ole. Konteksti voi olla kulttuurinen, jolloin kristillistä teologiaa kehitetään lähetystyön ja kolonialismin kohteina olleiden maiden ja alueiden kulttuurisista ominaispiirteistä käsin. Samalla on toki niin, että monelle kontekstuaalisen teologian edustajalle suhtautuminen lähetystyön ja kolonialismin historiaan ja vaikutuksiin tuo heidät lähelle vapautuksen teologiaa. Kontekstuaalista ja vapautuksen teologiaa yhdistääkin kriittinen suhtautuminen historiaan, yhteiskuntaan ja kysymyksiin vallasta.[2]

Eri vapautuksen teologiat ovat kutakuinkin alusta asti olleet vuorovaikutuksessa keskenään. Tärkein foorumi dialogille on ollut Kolmannen maailman teologien ekumeeninen yhdistys (Ecumenical Association of Third World Theologians, EATWOT), joka perustettiin Tansaniassa vuonna 1976. Kuten järjestön nimikin kertoo, se on ekumeeninen eikä vain katolinen järjestö. Varsinkin latinalaisamerikkalaisten katolisten teologien tärkeä rooli yhdistyksessä teki siitä kuitenkin myös merkittävän katolisen nykyteologian foorumin, joskin sen toiminta on hiipunut. EATWOT:n toimintaan osallistui myös eurooppalaisia ja yhdysvaltalaisia teologeja, mutta sen painopiste oli etelä–etelä-dialogissa.[3]

Vapautuksen teologiaa voidaan tarkastella joko kirkollis-yhteiskunnallisena liikkeenä, jolloin olennaista siinä on esimerkiksi ihmisoikeuksien puolustaminen, demokratian edistäminen, köyhyyden poistaminen tai naisten ja vähemmistöjen aseman kohentaminen, tai akateemisena ilmiönä. Näidenkään vapautuksen teologian eri muotojen välille ei ole syytä tehdä jyrkkää rajaa. Akateeminen teologinen tutkimus ja kristillisen teologian uudelleentulkinnat eivät syntyneet tyhjiössä. Samalla ne ovat vaikuttaneet yhteiskuntaan, kirkkoihin ja ekumeeniseen liikkeeseen. Akateemisena ilmiönä vapautuksen teologia on esimerkki teologian uudenlaisesta monitieteisyydestä, jossa dialogia käydään muiden humanististen alojen ja yhteiskuntatieteiden kanssa.[4] Latinalaisamerikkalaiset vapautuksen teologit ovat jopa todenneet teologian olevan ”toinen askel”, kun ”ensimmäinen askel” on todellisuuden totuudenmukainen ja empiirinen arvioiminen vaikkapa taloustieteen, sosiologian tai antropologian keinoin. Ensimmäinen askel sisältää myös sitoutumisen rakkauteen ja palvelemiseen, jolloin toisen eli teologisen askeleen voi ymmärtää sen reflektointina.[5] Se tarkoittaa inhimillisen todellisuuden tarkastelua kristillisen perinteen ja opetuksen sekä Raamatun valossa: kaikkia ihmisiä Jumalan kuvina, syntiä sekä pelastuksen ja yhteiskunnallisen vapautumisen suhdetta.

VAPAUTUKSEN TEOLOGIA JA KATOLINEN KIRKKO LATINALAISESSA AMERIKASSA

Vapautuksen teologia on vaikuttanut paljon niin maantieteellisesti, akateemisesti kuin katolisen kirkon sisäisenä ilmiönä. Kirkon sisällä se on vaikuttanut erityisen painavasti Latinalaisessa Amerikassa, jossa katolinen kirkko vapautuksen teologian vaikutuksesta viimeistään irtautui aiemmasta siirtomaa-ajan kolonialistisesta valta-asemastaan. Kirkolla toki on edelleenkin paljon valtaa, sillä sen rooli vallanpitäjänä ja valtaa legitimoivana instituutiona alkoi Amerikan valloituksesta ja jatkui pitkän siirtomaa-ajan.[6] Murtumia kirkon asemassa tapahtui, kun alueen maat itsenäistyivät 1800-luvulla, mutta vasta 1900-luvun lopun sotilasdiktatuurien aikana kirkko instituutiona asettui kansalaisyhteiskunnan puolelle. Näin ei tapahtunut täydellisesti eikä kaikissa maissa, mutta muutos oli selvä. Vapautuksen teologialla oli suuri merkitys tämän muutoksen sanallistajana ja aikaansaajana. Niin ikään vapautuksen teologia vaikutti alueen maiden demokratisoitumiseen. Tällöin vapautuksen teologia voidaan nähdä osana laajempaa demokratialiikehdintää, jolle se antoi uskontoon nivoutuvan oikeutuksen ja sanallistuksen. Sotilasdiktatuurien aikana katolinen kirkko ja eräät sen instituutiot olivat varsinkin joissakin maissa lähes ainoa (rajatusti) toimiva kansalaisyhteiskunnan tila. Juuri kirkollisten perusyhteisöjen ja vapautuksen teologien mukanaolo demokratiapyrkimyksissä ja sotilasvallan vastustamisessa antoivat tälle liikehdinnälle marxilaisuudesta ja perinteisestä vasemmistosta poikkeavan vaihtoehtoisen kielen ja ideologisen kehikon.[7]

Latinalaisessa Amerikassa katolinen kirkko jakautui sotilasdiktatuurien aikana dramaattisesti. Joissakin maissa kirkon paikallinen johto piispojaan myöten, tunnetuimpana El Salvadorin Óscar Romero (1917–1980), tuomitsi ihmisoikeusrikkomukset ja väkivallan ja siten sijoitti kirkon selkeästi vallanpitäjiä vastaan tavallisen kansan puolelle. Toisissa maissa, erityisesti paavi Franciscuksen kotimaassa Argentiinassa, kirkon johto veljeili sotilasjohdon kanssa ja tahri kätensä kansalaistensa vereen.

Jo Medellínin kirkolliskokouksessa Kolumbiassa vuonna 1968 Latinalaisen Amerikan katoliset piispat (Consejo Episcopal Latinoamericano y Caribeño, CELAM) olivat määritelleet alueen kirkon köyhien kirkoksi.[8] Näiden painotusten takana oli varhainen vapautuksen teologia. Medellínin kokous on esimerkki Vatikaanin II konsiilin vaikutuksesta maailmanlaajuiseen katolisuuteen. Sitä edelsi, niin ikään Vatikaanin II konsiilin innoittamana, kirkon ruohonjuuritason ja maallikoiden aktivoituminen kirkon pastoraalisessa (seurakuntalaisten parissa tehtävässä sielunhoidollisessa ja muussa) työssä ja yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa. Se sisälsi lukutaitokampanjoita, maaoikeuksien ja ihmisoikeuksien puolustamista sekä köyhien parissa tehtävää konkreettista työtä. Se, miten Vatikaanin II konsiili kannusti kirkkoa avautumaan yhteiskunnalle ja maallikoiden entistä laajemmalle osallistumiselle kirkon työhän, näkyikin Latinalaisessa Amerikassa ehkä voimakkaammin kuin missään muualla.

Sittemmin Latinalaisen Amerikan katolinen kirkko ja CELAM ovat etääntyneet Medellínin kokouksen yhteiskuntaeettisistä ihanteista ja sitoumuksista. Institutionaalinen kirkko on keskittynyt varsinkin perhe- ja seksuaalieettisiin kysymyksiin ja suhtautu-

nut niihin hyvin perinteisesti, samalla kun Latinalaisen Amerikan valtioissa niin kirkon jäsenet kuin lainsäädäntö maallistuvat ja etääntyvät katolisesta opetuksesta.

Katolisen kirkon ylin johto suhtautui varsin penseästi vapautuksen teologiaan sen kulta-aikana 1970–1980-luvuilla.[9] Tässä yhteydessä riittää todeta, että niin paavi Johannes Paavali II kuin hänen seuraajansa Benedictus XVI katsoivat, että vapautuksen teologia kaventaa uskon politiikkaan, veljeilee marxilaisen yhteiskuntakäsityksen kanssa ja kyseenalaistaa kirkon perinteisen hierarkian. Näistä vain viimeinen pitää paikkansa. Kirkkokäsityksensä vuoksi brasilialainen Leonardo Boff asetettiin vuonna 1985 opetus- ja puhekieltoon. Syynä oli nimenomaan hänen kriittinen kirjansa kirkon olemuksesta.[10] Kiellon asetti uskonopin kongregaatio eli kirkon oppia valvova virasto, jota johti tuolloin kardinaali Joseph Ratzinger, sittemmin paavi Benedictus XVI.[11]

Uskonopin kongregaation julkilausumat vapautuksen teologiasta[12] tulkittiin laajasti niiden ilmestymisaikana 1980-luvulla vapautuksen teologian tosiasialliseksi tuomitsemiseksi, vaikka kahden asiakirjan välillä on sävyeroja. Kirkon johto myös nimitti uusia piispoja Latinalaisessa Amerikassa liian radikaaleina pidettyjen tilalle. Vasta paavi Franciscuksen aikana vapautuksen teologiaan ja Latinalaisen Amerikan diktatuurien ajan kirkonjohtajiin alettiin suhtautua ymmärtäväisemmin. Tähän epäilemättä vaikutti se, että Franciscus oli ensimmäinen latinalaisamerikkalainen paavi. Ei liene liioiteltua sanoa, että edeltäjästään poiketen hän ymmärsi, mistä vapautuksen teologiassa oli pohjimmiltaan kyse, sekä sen, millaisessa ahdingossa kristityt latinalaisamerikkalaiset

diktatuurien aikana olivat eläneet. Salvadorin vuonna 1980 alttarille ammutun arkkipiispan Óscar Romeron kanonisointi eli pyhimykseksi julistaminen Franciscuksen kaudella vuonna 2018 on tästä yksi esimerkki.

Usein kuulee sanottavan, että vapautuksen teologia on kuollut tai vähintäänkin menettänyt merkityksensä.[13] Tämä väite yksinkertaistaa asiaa monellakin tavalla. Latinalaisen Amerikan yhteiskunnallinen tilanne on nykyään aivan toinen kuin aiemmin. Samalla kuitenkin köyhyyden ja marginalisoitumisen ongelmat ovat jäljellä – nimesiväthän vapautuksen teologit ajattelunsa nimenomaan köyhyyden teologiaksi. Espanjaksi ja portugaliksi ilmestyviä julkaisuja ei enää käännetä englanniksi yhtä paljon kuin aiemmin, jolloin näitä kieliä osaamaton ja alueen nykytilannetta seuraamaton saattaa ajatella, että vapautuksen teologiaa ei enää ole.

Latinalaisessa Amerikassa vapautuksen teologia laajassa mielessä tarkoittaa nykyään muun muassa ekoteologiaa, feministiteologiaa,[14] alkuperäiskansojen teologiaa ja mustaa teologiaa. Niillä kaikilla on yhteys köyhyyden kysymyksiin kuten alkuperäiselläkin vapautuksen teologialla. Juuri nämä painotukset liittävät vapautuksen teologian edelleen osaksi globaalia katolisuutta.

VAPAUTUKSEN TEOLOGIA GLOBAALISTI

Myös Aasiassa, Afrikassa, Pohjois-Amerikassa ja Euroopassa vapautuksen teologialla on ollut melko suuri merkitys. Kaikilla näillä alueilla katolinen kirkko ja teologia ovat saaneet vaikutteita vapautuksen teologiasta. Eniten vapautuksen teologia laajassa

mielessä on vaikuttanut katoliseen (ja myös protestanttiseen) akateemiseen teologiaan, vähemmän itse kirkkoihin.

Suomessa katolinen perinne nähdään tyypillisesti hyvin eurooppalaisin silmin, mikä on sinänsä ymmärrettävää. Kuitenkin myös afrikkalaisen, latinalaisamerikkalaisen ja aasialaisen katolisuuden tulisi kuulua teologiseen yleissivistykseen niin kulttuurisessa kuin akateemisessa mielessä. Globaalin etelän teologista ajattelua tunnetaan Suomessa huonosti, vaikka siihen olisi mahdollista tutustua esimerkiksi englannin kielellä.[15] Globaalissa etelässä teologeja yhdistää eurooppalaisen siirtomaavallan ja kristillisen lähetystyön kivulias ja osin väkivaltainen historia sekä oman kulttuuri-identiteetin uudelleenrakentaminen niiden jälkeen. Köyhyyden jatkuva läsnäolo on edelleen keskeinen kysymys ja tulkintahorisontti vapautuksen teologeille globaalissa etelässä.

Musta teologia (*black theology*, *teología negra*)[16] syntyi Yhdysvalloissa kansalaisoikeusliikkeen jälkimainingeissa ja Etelä-Afrikassa apartheid-hallinnon aikana. Molemmissa on kyse pääosin protestanttisesta ilmiöstä, mutta Latinalaisen Amerikan musta teologia on historiallisista syistä myös katolista. Sen vaikutusta globaaliin katolisuuteen on vaikea arvioida, mutta Latinalaisessa Amerikassa se kytkeytyy elimellisesti osaksi siirtomaavaltaa, orjuutta ja köyhyyttä sekä sellaisia afrikkalaisia uskontoperinteitä ja katolisuutta sekoittavia uskontoja kuin *candomblé* ja *santería*. Niissä afrikkalaiset jumaluudet ovat sekoittuneet katolisiin pyhimyksiin.[17] Latinalaisessa Amerikassa katolisen mustan teologian parissa työskentelee myös feministiteologeja, esimerkiksi kolumbialainen Maricel Mena López ja brasilialais-costaricalainen Silvia Regina de Lima Silva.[18]

EATWOT on ollut tärkeä vapautuksen teologian kehittymiselle globaalisti. Uudenlaista teologiaa luotiin etelä–etelä-dialogissa, jossa oli alusta asti mukana myös kriittisiä äänenpainoja. Mustat teologit huomauttivat, että latinalaisamerikkalaisessa vapautuksen teologiassa rasismin kysymykset loistivat poissaolollaan, ja feministiteologit arvostelivat sitä, että alun perin miesten hallitsemasta keskustelusta puuttui sukupuolen analyysi. Aasialaisille teologeille olennaista on ollut kristinuskon vähemmistöasema Aasiassa ja rinnakkainelo suurten maailmanuskontojen kanssa. Niin Aasiassa kuin Afrikassa katolinen vapautuksen teologia on ollut voimakasta. Osalla teologeista se on painottunut kontekstuaaliseen teologiaan eli oman kulttuurin ja kontekstin painottamiseen kristinuskon tulkinnoissa ja toisilla enemmän vapautuksen teologian tyyppiseen työskentelyyn. Vapautuminen ymmärretään niissä vapautumiseksi paitsi köyhyydestä myös Eurooppa-keskeisyydestä: aasialaisten ja afrikkalaisten kristinuskon tulkintojen on noustava omasta maaperästä.

Aasiassa varsinkin jesuiitoilla on usein vapautuksenteologinen painotus.[19] Aasian katolisten piispojen konferenssien federaation (Federation of Asian Bishops' Conferences, FABC) mukaan katolisen kirkon on Aasiassa käytävä vuoropuhelua niin Aasian köyhien kanssa (vapautus), Aasian kulttuurien kanssa (inkulturaatio) kuin Aasian uskontojen kanssa (uskontodialogi). Aasian katoliset piispat ovat sitoutuneet tähän varhaiseen painotukseen myös nykyään.[20] Myös aasialainen feministiteologia on vaikuttanut paljon. Sen pioneerit ovat usein olleet katolisia nunnia kuten filippiiniläiset Mary John Mananzan ja Virginia Fabella, joskin ilmiö on ekumeeninen.[21]

Eräs kiinnostava aasialainen katolinen vapautuksen teologi ja pappi oli srilankalainen Tissa Balasuriya (1924–2013), joka jo 1980-luvulla loi varhaista ekoteologiaa ja feministiteologiaa aasialaisen vapautuksen teologian yhteydessä. Hänen Neitsyt Mariaa ja naisten vapautumista koskeva kirjoituksensa johti vuonna 1997 konfliktiin uskonopin kongregaation kanssa samoin kuin Boffin kriittinen kirja Latinalaisessa Amerikassa.[22] Vapautuksen teologien suitsiminen ja väitteet uskon politisoimisesta näyttäytyvät ainakin globaalin etelän teologeihin kohdistuvina hyvin Eurooppa-keskeisinä ja jopa kolonialistisina tapoina toimia. Katolisen kirkon ylin johto on pitkälti pitänyt globaalin etelän vapautuksen teologian ja feministiteologian esittämiä tulkintoja ”väärin ajateltuina”.

Myös afrikkalainen vapautuksen teologia on ekumeenista, mutta katolisilla teologeilla – niin miehillä kuin naisilla – on ollut suuri merkitys sen kehittämisessä.[23] Kolonialismin ja kristillisen lähetystyön aiheuttamaa afrikkalaisten kulttuurien tuhoa ei voi enää muuksi muuttaa, mutta afrikkalaisten teologien mukaan kristinuskon on afrikkalaistuttava voidakseen olla uskottavaa. Kristinusko niin katolisessa kuin protestanttisessa muodossaan on lähetystyön yhteydessä samastettu sivilisaation ja länsimaisuuden kanssa. Kamerunilaisen katolisen papin ja sosiologin Jean-Marc Élan mukaan kirkon on hylättävä länsimaiselle kulttuurille ja symboliikalle perustuvat koloniaaliset rakenteet tullakseen aidosti afrikkalaiseksi.[24]

Kulta-aikanaan vapautuksen teologia vaikutti eurooppalaisiin ja pohjoisamerikkalaisiin kirkkoihin melko voimakkaasti erityisesti ekumeenisen liikkeen välityksellä. Länsimaiset kirkot

myönsivät lähetystyön ja kolonialismin tuhoisat vaikutukset sekä köyhyyden ongelmat alueilla, joihin kristinusko meni siirtomaavallan kylkiäisenä. Globaali vapautuksen teologia on vaikuttanut uusimpaan ekumeeniseen teologiaan. Osana sitä myös kristillistä lähetystyötä on arvioitu uudelleen.[25] Vapautuksen teologien toive kristittyjen välisestä tasavertaisesta solidaarisuudesta ei luultavasti ole toteutunut siitä huolimatta, että heidän kritiikkinsä kuultiin.

PAAVI FRANCISCUS JA VAPAUTUKSEN TEOLOGIA

Köyhyyden katastrofi ja köyhien puolelle asettuminen olivat vahvasti esillä paavi Franciscuksen kaudella. Hänen keskeisissä kirjoituksissaan köyhyys ja köyhät ovat yksi punainen lanka.[26] Franciscuksen ajatteluun ja eettisiin painotuksiin epäilemättä vaikuttivat hänen taustansa Argentiinassa, pitkä välitön kokemuksensa köyhyyden vaikutuksista sekä kuuluminen jesuiittasääntökuntaan. Jesuiitoilla on ollut merkittävä rooli globaalin etelän teologian kehittämisessä ja katolisen kirkon ”eteläistämisessä”.[27] Paavi Franciscus oli siis kasvanut ja kouluttautunut ympäristössä, jossa yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden kysymykset ovat kirkollisen elämän keskiössä, eivät sivuosassa. Arviot siitä, että hänen kaudellaan vapautuksen teologia olisi kokenut jonkinlaisen arvonnousun ja tunnustuksen, pitävät kuitenkin vain osin paikkansa. Toki ero aiempiin paaveihin oli suuri: Franciscus muun muassa kutsui Roomaan perulaisen Gustavo Gutiérrezin (1928–2024), latinalaisamerikkalaisen vapautuksen teologian pioneerin, ja arvioi myönteisesti hänen panostaan katolisen teologian kehittämiseen. Köyhyyden aiheuttama kärsimys olikin paavi

Franciscukselle aidosti tärkeä asia ja teologinen haaste, ja siitä tuli hänen kaudellaan uudella tavalla kirkon ylintä opetusta.[28]

Samanlaista tilaa Franciscuksen teksteissä ja suhtautumisessa eivät kuitenkaan saaneet monet muut vapautuksen teologian ulottuvuudet, tärkeimpänä niistä kirkon hierarkkisuuden, patriarkaalisuuden ja vallankäytön kritiikki. Näin on siitä huolimatta, että myönteistä kehitystä on tapahtunut esimerkiksi synodaalisuudessa ja kuurian eli paavinistuimen hallintovirkakunnan reformissa. Kun vapautuksen teologia ymmärretään laajasti, on silmiinpistävää, miten esimerkiksi katolinen feministiteologia loisti poissaolollaan paavi Franciscuksenkin kirjoituksissa. Silloinkin, kun hän kirjoitti ympäristökysymyksistä ja niiden vaikutuksista erityisesti köyhiin, hän ei arvoinut niitä köyhien naisten osalta. Se olisi edellyttänyt kirkon perinteisen seksuaalieettisen opetuksen uudelleen arviointia. Köyhien naisten mahdollisuus lapsilukunsa rajoittamiseen on sekä ympäristökysymyksiin että seksuaalietiikkaan liittyvä asia.

Siinä missä uskonopin kongregaation aiempi johtaja Joseph Ratzinger, sittemmin paavi Benedictus XVI, 1980-luvulla suhtautui hyvin kriittisesti vapautuksen teologiaan, samassa tehtävässä vuosina 2012–2017 toiminut, niin ikään saksalainen Gerhard Ludwig Müller on jopa kirjoittanut kirjan yhdessä Gustavo Gutiérrezin kanssa.[29] Müller vieraili 1980-luvun lopussa Perussa ja tutustui Gutiérreziin ja vapautuksen teologiaan. Hänellä toisin sanoen oli jonkinlainen eletty yhteys ilmiöön toisin kuin Ratzingerilla. Kirjassaan hän toteaa, että vapautuksen teologia on yksi 1900-luvun katolisen teologian tärkeimpiä suuntauksia. Niin ikään hän toteaa sen olevan nimenomaan teologiaa eikä

sellaiseksi naamioitua yhteiskuntatiedettä tai politiikkaa.[30] Ero kirkon johdon aiempaan arviointiin vapautuksen teologiasta on selvä.

Vatikaanin suurin epäluulo latinalaisamerikkalaista vapautuksen teologiaa kohtaan – uskon ”politisoiminen” – ei sekään Franciscuksen kaudella muuttunut. Latinalaisamerikkalaisia teologeja on toistuvasti syytetty marxilaisuudesta siitäkin huolimatta, että suurin osa merkittävistä vapautuksen teologeista on nimenomaan suhtautunut siihen kriittisesti. Oletusta sosialistisen yhteiskuntamallin ajamisesta on tulkittu reaalisosialismin linssin ja kylmän sodan asetelmien läpi.[31] Näissä syytöksissä ei viitata vapautuksen teologien omiin kirjoituksiin aiheesta, johon heillä sisältyy muun muassa latinalaisamerikkalaisen yhteiskuntafilosofian yli satavuotisen historian integroiminen vapautuksen teologiaan.[32]

VAPAUTUKSEN TEOLOGIAN VAIKUTUS

Vapautuksen teologia laajassa muodossaan on peruuttamattomasti muuttanut katolista ja ylipäätään kristillistä akateemista teologiaa. Yhteiskunnan ja kulttuurin huomioiminen osana teologista tutkimusta, (itse)kriittinen suhtautuminen kirkon ja lähetystyön väkivaltaiseenkin historiaan sekä kokonaan uusien toimijoiden esiinnousu ovat tulleet osaksi teologista tutkimusta. Vaikeampi on arvioida sitä, miten teologinen tutkimus vaikuttaa kirkkoihin ja niiden opetuksiin. Ainakin globaalista feministiteologiasta on kohtuullisen helppo sanoa, että se ei vaikuta ei juuri mitenkään, varsinkaan katolisessa kirkossa. ”Köyhyyden synnin”

painotus on sen sijaan ollut läsnä katolisessa sosiaaliopetuksessa pitkään. Se vahvistui erityisesti paavi Franciscuksen kaudella, ja siihen vapautuksen teologeilla on ollut antinsa.

Eniten vapautuksen teologia on vaikuttanut akateemisessa maailmassa. Se tarkoittaa myös sitä, että teologeista on tullut tärkeitä puhekumppaneita laajemmassakin yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa ja tutkimuksessa. Vapautuksen teologian perinteestä käsin teologit voivat sanallistaa sitä, mikä on kristinuskon ja kristillisten kirkkojen merkitys maailmassa, erilaisissa yhteiskunnissa ja kulttuureissa. Monessa maassa vapautuksen teologeista tuli tärkeitä yhteiskunnallisia vaikuttajia ja intellektuelleja ja jopa johtajia juuri tästä syystä. Sen sijaan eurooppalaiset kirkot ja katolisen kirkon johto eivät näytä merkittävästi muuttuneen vapautuksen teologian vaikutuksesta. Yksi syy sille on se, että vapautuksen teologian perusajatuksia tunnetaan edelleen niin huonosti, ja siksi niistä esitetään Eurooppa-keskeisiä, pinnallisia ja jopa virheellisiä väittämiä.

Ainakin Latinalaisessa Amerikassa vapautuksen teologian muoto ja sisältö ovat muuttuneet. Nuorempien sukupolvien vapautuksen teologit eivät enää ole välttämättä kirkon piirissä pappeina tai nunnina toimivia ihmisiä – toisin kuin aiempien sukupolvien kohdalla. Vapautuksen teologiaa harjoitetaan pääosin yliopistoissa, usein tieteidenvälisessä ja globaalissa dialogissa. Uudet kysymykset ja uudet sukupolvet nostavat esiin asioita, joita ensimmäisen sukupolven vapautuksen teologit eivät juuri käsitelleet tai joihin heillä ei ollut uutta sanottavaa. Tällaisia asioita ovat muun muassa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät kysymykset, ekologiset haasteet sekä alkuperäiskansojen tilanne. Viimeksi

mainitussa yhdistyvät vuosisatainen kulttuurinen riisto sekä elossa säilynyt hengellisyys, kieli ja identiteetti.[33]

Se, millaiseksi katolisen kirkon rooli ja merkitys globaalissa etelässä jatkossa muodostuu, ei ole kiinni vapautuksen teologeista vaan kirkon paikallisesta ja ylimmästä johdosta. Paikallistasolla lukemattomat papit ja nunnat jatkavat samanlaista työskentelyä köyhien parissa kuin vapautuksen teologian kultakaudella. Monet heistä saivat siitä pysyvän innoituksen työhönsä. Katolisen kirkon merkitystä globaalissa etelässä onkin tärkeää arvioida myös tästä ruohonjuuritason näkökulmasta, maallikkoja ja yksilöitä unohtamatta. Heille vapautuksen teologia on ollut yksi tärkeä tapa sanallistaa elettyä kokemusta, jossa yhdistyvät erilaiset yhteiskunnalliset ongelmat köyhyydestä rasismiin ja seksismiin sekä kristillinen identiteetti kaikkien ristiriitoineenkin. Köyhien kääntyminen helluntailaisuuteen ja erilaisiin uusprotestanttisiin kirkkoihin globaalissa etelässä kertoo kuitenkin siitä, että katolinen vapautuksen teologia ei sittenkään ehkä ole tavoittanut yksilöä ja hänen toiveitaan ja tarpeitaan.

4
ELINA VUOLA:
VAPAUTUKSEN TEOLOGIAN GLOBAALI MERKITYS

1. Monissa vapautuksen teologian yleisesityksissä se ymmärretään laajassa mielessä. Ks. esim. Rowland (toim.) 1999.
2. Kontekstuaalisen teologian ja vapautuksen teologian suhteesta tarkemmin ks. Vuola 2021, 54–56.
3. EATWOT:n kokouksista on julkaistu mm. Appiah-Kubi & Torres (toim.) 1979; Abraham & Mbuy-Beya (toim.) 1994; Fabella (toim.) 1980; Fabella & Torres (toim.) 1983; Fabella & Torres (toim.) 1985; Torres & Fabella (toim.) 1978. EATWOT:n naisten komission julkaisu on mm. Fabella & Oduyoye (toim.) 1988.
4. Esimerkiksi Calles Barger 2018; Martínez Andrade 2023, 208.
5. Esimerkiksi Boff & Boff 1990, 4–9; Gutiérrez 1990, 68 ja 1996, 24–25. Gutiérrezin klassisen määritelmän mukaan teologia on ”todellisuuden (praksiksen) kriittistä reflektiota Jumalan Sanan valossa”.
6. Suomeksi ks. esim. Valtonen 2002.
7. Lehmann 1990, xiii, 147. Hän käyttää termiä *basismo*, jonka voisi suomentaa vaikkapa ruohonjuuriliikehdinnäksi.
8. Medellínin kokouksen loppuasiakirja englanniksi ks. *The Church in the Present-Day Transformation* 1970.
9. Tämä historia on hyvin dokumentoitu. Ks. esim. Hennelly (toim.) 1990, 461–497; McGovern 1989; Min 1989, 117–122.
10. Boff 1981.
11. Koko prosessista ks. Cox 1988.
12. Uskonopin kongregaation vapautuksen teologiaa koskevat julkilausumat *Li-*

bertatis nuntius (1984) *ja Libertatis conscientia* (1986) ovat saatavilla usealla eri kielellä. Myös nämä julkilausumat ovat kardinaali Ratzingerin aikaansaamia.

13. Ks. esim. Long 2000, 115. Ks. toisenlainen näkemys esim. Levine 2009; Vuola 2008.
14. Katolisesta feministiteologiasta ja sukupuolen kysymyksistä ks. Vuola toisaalla (luku 13) tässä teoksessa.
15. Ks. *teologia.fi*-verkkosivuston teemanumeron 1/2025 artikkelit globaalista teologiasta. https://teologia.fi/avainsana/teema-2025-1-global-theologies/.
16. Ks. esim. Cone 1970 ja 1975; Wilmore & Cone (toim.) 1979.
17. Ks. Vuola toisaalla (luku 13) tässä kirjassa. Latinalaisamerikkalaisesta (osin katolisesta) mustasta teologiasta mm. Mena 2014; Da Silva (toim.) 1998; Da Silva & Dos Santos (toim.) 1997.
18. Ks. esim. Mena 2012, 157–179.
19. Mm. Aloysius Pieris (Sri Lanka), Carlos Abesamis (Filippiinit) ja Samuel Rayan (Intia).
20. FABC:n roolista ja merkityksestä tarkemmin Helle 2022. Intialaisesta *dalit*-teologiasta (sekä protestanttista että katolista) ks. suomeksi Malkavaara 1999.
21. Esim. Mananzan 1988 ja 2004.
22. Balasuriya 1990.
23. Katolisia afrikkalaisia vapautuksen teologeja ovat mm. Jean-Marc Éla (Kamerun), Justin Ukpong (Nigeria), Engelbrekt Mveng (Kamerun), Charles Nyamiti (Tansania) sekä Teresa Okure (Nigeria).
24. Éla 1980.
25. Ks. esim. Auvinen 2020. Ks. myös Kirkkojen maailmanneuvoston julkaisu Keum (toim.) 2013.
26. Franciscus 2013, 2015 ja 2020. Franciscuksen teksteissä on havaittavissa sekä Gustavo Gutiérrezin että Leonardo Boffin teologinen vaikutus. Boffin ekoteologinen vaikutus näkyy erityisesti *Laudato si'* -asiakirjassa (Franciscus 2015).
27. Jesuiittojen globaalista historiasta ja nykyajasta ks. Banchoff & Casanova (toim.) 2016.
28. Paavi Franciscuksen taustasta, ajattelusta ja yleisestä merkityksestä on kirjoitettu paljon. Ks. esim. Piqué 2014 ja Vallely 2013. Paavin haastatteluun perustuu esim. Ambrogetti & Rubin 2013.
29. Gutiérrez & Müller 2015.
30. Gutiérrez & Müller 2015, luku 2.
31. Tästä lisää ks. Vuola 2008. Ks. myös Martínez Andrade 2023, 208–213. Hän kokoaa yhteen eri vapautuksen teologien suhtautumista marxilaiseen yhteiskuntateoriaan.
32. Vuola 2025.
33. Panotto & Andrade (toim.) 2023. Tämä englanninkielinen, osin espanjasta käännetty teos esittelee eri näkökulmista sekä vapautuksen teologian historiaa että nykyisiä muutoksia ja temaattista laajentumista.

Abraham, K. C. & Bernadette Mbuy-Beya (toim.) (1994). *Spirituality of the Third World*. New York: Orbis Books.
Ambrogetti, Francesca & Sergio Rubin (2013). *Pope Francis. His Life in His Own Words. Conversations with Jorge Bergoglio.* Käänt. Laura Dail Literary Agency. New York: G.P. Putnam´s Sons. (*El Jesuita: Conversaciones con Jorge Bergoglio*. Buenos Aires: Ediciones B Argentina, 2010.)
Appiah-Kubi, Kofi & Sergio Torres (toim.) (1979). *African Theology en Route*. New York: Orbis Books.
Auvinen, Mari-Anna (2020). Johdatus ekumeeniseen missiologiaan. Teoksessa Mari-Anna Auvinen & Jyri Komulainen (toim.): *Näkökulmia ekumeeniseen missiologiaan.* Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus, 12–37. www.evl.fi/plus/wp-content/uploads/sites/3/2023/10/31426865_Nakokulmia_ekumeeniseen_missiologiaan_NETTIVERSIO_20_07_21.pdf. (Katsottu 6.6.2025.)
Balasuriya, Tissa (1990). *Mary and Human Liberation*. Colombo: Centre for Society and Religion.
Banchoff, Thomas & José Casanova (toim.) (2016). *The Jesuits and Globalization. Historical Legacies and Contemporary Challenges.* Washington, DC: Georgetown University Press.
Boff, Leonardo (1981). *Igreja. Carisma e poder. Ensaios de eclesiologia militante*. Petrópolis: Editora Vozes. (Engl. *Church, Charism and Power. Liberation Theology and the Institutional Church*. Käänt. John W. Diercksmeier. New York: Crossroad, 1985.)
Boff, Leonardo & Clodovis Boff (1990). *Introducing Liberation Theology.* 4. painos. New York: Orbis Books (ilm. alun perin 1987).
Calles Barger, Lilian (2018). *The World Come of Age. An Intellectual History of Liberation Theology.* Oxford: Oxford University Press.
Cone, James H. (1970). *A Black Theology of Liberation*. New York: Orbis Books.
— (1975). *God of the Oppressed*. San Francisco: Harper San Francisco.
Cox, Harvey (1988). *The Silencing of Leonardo Boff*. Oak Park: Meyer-Stone.
Da Silva, Antonio Aparecido (toim.) (1998). *Existe um pensar teológico negro?* São Paulo: Paulinas.
Da Silva, Antonio Aparecido & Sônia Querino dos Santos (toim.) (1997). *Teologia Afro-americana. II Consulta Ecumênica de Teologia e Culturas Afro-americana e Caribenha*. São Paulo: Paulus/Atabaque/ASETT.
Éla, Jean-Marc (1980). *Cri de l'homme Africain*. Paris: L'Harmattan. (Engl. *African Cry*. Käänt. Robert R. Barr. New York: Orbis Books, 1986).
Fabella, Virginia (toim.) (1980). *Asia's Struggle for Full Humanity. Towards a Relevant Theology*. New York: Orbis Books.
Fabella, Virginia & Mercy Amba Oduyoye (toim.) (1988). *With Passion and Compassion. Third World Women Doing Theology*. New York: Orbis Books.
Fabella, Virginia & Sergio Torres (toim.) (1983). *Irruption of the Third World. Challenge to Theology*. New York: Orbis Books.
— (toim.) (1985). *Doing Theology in a Divided World*. New York: Orbis Books.

Franciscus (2013). *Evangelii gaudium*. www.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html. (Katsottu 17.10.2024.) (*Evankeliumin ilo*. Helsinki: Katolinen Tiedotuskeskus, 2014.)
— (2015). *Laudato si'*. https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals.index.html. http://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (Katsottu 26.9.2024.) (*Ole ylistetty*. Helsinki: Katolinen Tiedotuskeskus, 2015.)
— (2020). *Fratelli tutti*. www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_enciclica-fratelli-tutti.html (Katsottu 26.9.2024.) (*Kaikki veljiä ja sisaria*. Helsinki: Katolinen Tiedotuskeskus, 2021.)
Gutiérrez, Gustavo (1990). *Teología de la liberación. Perspectiva*s. 14. painos. Salamanca: Ediciones Sígueme (ilm. alun perin 1971). (Engl. *A Theology of Liberation. History, Politics, and Salvation*. 15th anniversary edition with new introduction by author. Käänt. John Eagleson. New York: Orbis Books, 2023.)
— (1996). *Essential Writings*. Edited with an introduction by James B. Nickoloff. London: SCM Press.
Gutiérrez, Gustavo & Cardinal Gerhard Ludwig Müller (2015). *On the Side of the Poor. The Theology of Liberation*. New York: Orbis Books.
Helle, Jukka (2022). *Towards a Truly Catholic and a Truly Asian Church*. Leiden: Brill.
Hennelly, Alfred T. (toim.) (1990). *Liberation Theology. A Documentary History*. New York: Orbis Books.
Keum, Jooseop (toim.) (2013). *Together towards Life. Mission and Evangelism in Changing Landscapes*. Geneva: World Council of Churches.
Lehmann, David (1990). *Democracy and Development in Latin America. Economics, Politics and Religion in Post-war period*. Cambridge: Polity Press.
Levine, Daniel H. (2009). On premature reports of the death of liberation theology. *The Review of Politics* 57:1, 105–131.
Libertatis nuntius (1984). Instruction on Certain Aspects of the "Theology of Liberation". www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19840806_theology-liberation_en.html. (Katsottu 6.6.2025.)
Libertatis conscientia (1986). Instruction on Christian Freedom and Liberation. www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19860322_freedom-liberation_en.html. (Katsottu 6.6.2025.)
Long, Stephen (2000). *Divine Economy. Theology and the Market*. London & New York: Routledge.
Malkavaara, Mikko (1999). *Intialainen dalit-teologia. Vapautuksen teologiaa ja ihmisoikeuskamppailua*. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.
Mananzan, Mary John (1988). *Woman and Religion. A Collection of Essays and Personal Histories*. Manila: Institute of Women's Studies St Scholastica College.
— (2004). *Woman, Religion and Spirituality in Asia*. Manila: Anvil & Institute of Women's Studies.

Martínez Andrade, Luis (2023). The current status of Latin American liberation theology. Teoksessa Nicolás Panotto & Luis Martínez Andrade (toim.): *Decolonizing Liberation Theologies. Past, Present, Future*. Cham: Palgrave MacMillan & Springer, 203–215.
McGovern, Arthur F. (1989). *Liberation Theology and Its Critics. Toward an Assessment*. New York: Orbis Books.
Mena, Maricel López (2012). Globalization and gender inequality. A contribution from a latino afro-feminist perspective. Teoksessa Mary McClintock Fulkerson & Sheila Briggs (toim.): *The Oxford Handbook of Feminist Theology*. Oxford: OUP.
— (2014). Teología negra de la liberación. Apuntes a propósito de los 50 años del Concilio Vaticano II. *Revista Albertus Magnus* 5, 87–106.
Min, Anselm K. (1989). *Dialectic of Salvation. Issues in Theology of Liberation*. Albany: State University of New York Press.
Panotto, Nicolás & Luis Martínez Andrade (toim.) (2023). *Decolonizing Liberation Theologies. Past, Present, Future*. Cham: Palgrave MacMillan & Springer.
Piqué, Elisabetta (2014). *Pope Francis. Life and Revolution. A Biography of Jorge Bergoglio*. Käänt. Anna Mazzotti & Lydia Colin. Chicago: Loyola Press (alkuteos *Francisco. Vida y revolución*. Buenos Aires: Editorial El Ateneo 2013).
Rowland, Christopher (toim.) (1999). *The Cambridge Companion to Liberation Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.
The Church in the Present-Day Transformation of Latin America in the Light of the Council (1970). Bogotá: CELAM.
Torres, Sergio & Virginia Fabella (toim.) (1978). *The Emergent Gospel. Theology from the Underside of History*. New York: Orbis Books.
Vallely, Paul (2013). *Pope Francis. Untying the Knots*. London: Bloomsbury.
Valtonen, Pekka (2002). *Latinalaisen Amerikan historia.* Helsinki: Gaudeamus.
Vuola, Elina (2008). Elossa vai kuollut? Katsaus latinalaisamerikkalaisen vapautuksen teologian nykytilaan. *Teologinen Aikakauskirja* 113:2, 99–108.
— (2021). Kontekstuaalinen teologia ja normatiivisuus. Teoksessa Jaana Hallamaa, Kati Tervo-Niemelä & Isto Peltomäki (toim.): *Teologia eletyn uskonnon tulkkina. Normatiivisuus ja uudistuvat metodit.* Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 52–70.
— (2025). Latin American theology before and after liberation theology. *Teologia.fi* 14.1.2025. www.teologia.fi/2025/01/latin-american-theology-before-and-after-liberation-theology. (Katsottu 6.6.2025.)
Wilmore, Gayraud S. & James H. Cone (toim.) (1979). *Black Theology. A Documentary History, 1966–1979*. New York: Orbis Books.